

Notaqrafiya:

7. Qəniyeva-A. Azərbaycan bəstəkarlarının Nizami Gəncəvinin qəsidə və qəzəllərinə yazılan ariya və romansları. Bakı, 2012. 124 səh.

Saytoqrafiya:

1. https://az.wikipedia.org/wiki/Ana_S%C9%99hif%C9%99
2. <https://www.youtube.com/>
3. <https://portal.azertag.az/az/node/225>
4. http://www.anl.az/down/meqale/baki_xeber/2016/mart/480766.htm
5. https://az.wikibooks.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_%C9%99d%C9%99biyyat%C4%B1/Nizami_G%C9%99nc%C9%99vi_yarad%C4%B1c%C4%B1%C4%B1%C4%B1%C4%9F%C4%B1

В статье дается краткий обзор жизни и творчества великого азербайджанского поэта Низами Гянджеви, жившего в XII веке. При этом изучается его наследие в азербайджанском искусстве XX-XXI веков. Было отмечено, что роль наследия Низами Гянджеви в азербайджанском искусстве бесценна, а его творчество вечно.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, гениальный поэт, азербайджанское искусство, хемса, личность Низами, музыка.

The article gives a brief overview of the life and work of the great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi, who lived in the XII century. Simultaneously, his legacy in Azerbaijani art in the XX-XXI centuries has been studied. It was noted that the role of Nizami Ganjavi's legacy in Azerbaijani art is unique and his work is eternal.

Keywords: Nizami Ganjavi, genius poet, Azerbaijani art, khamsa, Nizami's personality, music

Elmi rəhbər: BMA-nın professoru, sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru **Tariyel Məmmədov**

TOFIQ BAKIXANOVUN TAR İLƏ SİMFONİK ORKESTR ÜÇÜN 4 SAYLI “KONSERT”-İNDƏ MUĞAM ƏNƏNƏLƏRİNİN TƏZAHÜRÜ

Rahilə MƏHƏRRƏMOVA

Məqalədə “Şöhrət” ordenli bəstəkar, Xalq artisti, professor Tofiq Bakıxanovun yaradıcı fəaliyyətində xalq musiqisinin yeri, xüsusilə tar ilə simfonik orkestri üçün 4 saylı “Konsert”-ində klassik bəstəkar ənənələri ilə şifahi ənənəli professional musiqimiz olan muğamın qarşılıqlı əlaqələrinin araşdırılması məsələlərinə nəzər yetirilib. Bəstəkarın Şərq təfəkkürü ilə Qərb musiqi ənənələrinin sintezində yaranan bir çox əsərləri mövcuddur. Bu əsərlər içərisində “Konsert №4” özünəməxsus yer tutur.

Açar sözlər: Tofiq Bakıxanov, tar, bəstəkar, muğam, konsert.

Görkəmli bəstəkar və musiqi xadimi, Xalq artisti, professor, “Şöhrət” ordenli Tofiq Bakıxanov Azərbaycan musiqi xəzinəsinə bir-birindən gözəl sənət inciləri bəxş etmiş dəyərli sənətkardır. Onun yaradıcılığı mövzu və janr etibarlı ilə çoxşaxəli və olduqca zəngindir. Bəstəkarın yaradıcı fəaliyyətinin, özünəməxsus üslub xəttinin formalaşmasında Azərbaycan musiqi folkloru, muğamları, xalq ifaçılığı, Şərq musiqisi əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bu baxımdan Ariz Abdullayevin qeyd etdiyi

kimi: “Tofiq Bakıxanovun musiqisinə “bəstəkar-xalq musiqisi” sistemində yanaşılması, onun yaradıcılığının daha əhatəli və səmərəli öyrənilməsi baxımından maraqlı və aktual bir məsələdir. Azərbaycan musiqisində “bəstəkar-folklorizmi”-nin ilk və maraqlı təzahürləri, onun yeni və özünəməxsus ideya və üslub istiqamətləri ... Tofiq Bakıxanovun yaradıcılığında da öz əksini tapmışdır” [2, s.63].

Azərbaycan xalq musiqisinə qəlbən bağlılıq Tofiq Bakıxanovun müraciət etdiyi hər bir janrdə öz əksini tapır. Bəstəkar xalq musiqisindən qidalanaraq daim yeni üsullar axtarır. Klassik formalara dərinədən bələd olan sənətçi Şərqi musiqi təfəkkürü ilə Avropa klassik musiqi formalannın vəhdətini yarada bilir. Onun əsərlərinin mövzusu Şərqi və ya Azərbaycan mühitindən götürülsə də musiqi dili, bəsətəkarlıq üslubu Avropa musiqi mədəniyyətinə xas olan yüksək professional səviyyədə təcəssüm etdirilir. Görkəmli musiqişünas, professor Gülnaz Abdullazadənin sözləri ilə desək, “*Tofiq Bakıxanovun bəstəkar yaradıcılığı mahiyyəti baxımından öz xalqına məxsus olan irsi yaddaşını canlandırır... Azərbaycan musiqi mədəniyyətinə bəstəkar tərəfindən gətirilən yeni nəfəs, öz milliliyi ilə, rəngarəngliyi ilə və eyni zamanda beynəlmilləçliyi ilə fərqlənir.... Burada avanqard ideyalar milli ənənələrlə qovuşaraq sanki, Şərqi-Qərb vəhdətini yaradır*” [3, s.8].

Tofiq Bakıxanovun dəst xəttini bəlli edən ən yaxşı cəhətlərdən biri zəngin xalq musiqisindən incəliklə bəhrələnməsi, muğamlarımıza sənətəkarlıqla yanaşması, bəstəkarlıq texnikasına hər tərəfli bələd olmasındadır. O, musiqinin əksər janrlarında qələmini uğurla sınaşmış, xəlqilik və millilik zəminində köklənmiş təkrarsız sənət nümunələri yaratmışdır. “*Bəstəkar xatirələrinin birində yazır: “Xoşbəxtliyim onda olub ki, xalq musiqisi ilə qidalanmışam,.... skripkaçı kimi Avropa musiqisini mənimsəmişəm. Yeni Şərqi musiqisi ilə Qərb musiqisinin vəhdəti fərdi yaradıcılığım böyük təsir göstərmiş*” [4, s.46].

Tofiq Bakıxanov yaradıcılığı boyu bir çox janrlara (opera istisna olmaqla) müraciət etmişdir. Onun simfonik, kamera-instrumental səhnə musiqisindən ibarət əsərləri dəyərli sənət nümunələridir. Instrumental musiqi Bakıxanovun yaradıcılığında əsas yer tutur. Bəstəkarın instrumental əsərləri sırasında solo konsertləri xüsusi vurğulanmalıdır. Onun çoxşaxəli və rəngarəng yaradıcılığında solo konsert janrı xüsusi yer tutur. Bəstəkarın konsertləri virtioz ifaçılıq üslubu, parlaq orkestr boyaları, həmçinin seçdiyi alətin ifaçılıq xüsusiyyətlərini, xarakterini ən yaxşı şəkildə göstərməyə çalışması ilə seçilir. Bu konsertlərinin musiqisi dilində Azərbaycan musiqisinin lad məqam, janr xüsusiyyətlərindən istifadə özünü qabarıq şəkildə göstərir. Bakıxanovun əsərlərinin Azərbaycan xalq musiqisinə qırılmaz tellərlə və təbii surətdə bağlılığı ilk növbədə onun Azərbaycan ifaçılıq sənətində tarixi rolunu olan görkəmli tarzən, respublikanın Xalq artisti Əhməd Bakıxanovun ailəsində dünyaya göz açması ilə əlaqədardır. Lap uşaq çağlarından Q.Primovun, Ə. Bakıxanovun, M.Mənsurovun və digər görkəmli tarzənlərin çalğısını eşitmiş, Üzeyir Hacıbəyov başda olmaqla bir qrup musiqiçinin tarixi inkişaf yollarını arıybaaxtarmasının şahidi olmuş T.Bakıxanovun bu müraciəti təbii bir hal kimi qavranılır. Tofiq Bakıxanov tar ilə simfonik orkestr üçün 5 konsertin, tar ilə simfonik orkestr üçün 8 sayılı “Azərbaycan simfoniyası”-nın, eyni zamanda fortepiano və tar üçün yazılmış “Türk rapsodiyası”-nın müəllifidir.

Bəstəkarın tar ilə orkestr üçün Birinci Konserti

(1981) atası Əhməd Bakıxanovə həsr olunmuşdur. “*Klassik konsert janrının ənənələrinə əsaslanan bu əsərdə müəllif Ə. Bakıxanovun öz ifaçılıq təcrübəsində işlətdiyi bir çox üsullardan, məsələn lal barmaq, sürüşdürmə barmaq, üst-alt, santur və başqa cizgilərdən istifadə etmişdir*” [5, s.24]. “Konsert №2” 1983-cü ildə görkəmli tarzən, Xalq artisti Ramiz Quliyevə həsr olunmuşdur. Üçüncü Konsert isə 1985-ci ildə yazılmışdır. Bəstəkarın tar ilə simfonik orkestr üçün 5 konsertinin və 8 sayılı “Azərbaycan simfoniyası”-nın musiqi sintaksisinin bütün qatlarında doğma musiqi dilinin güclü təsiri duyulmaqdadır. Ümumiyyətlə, “*Tofiq Bakıxanovun əsərləri üçün kəskin konfliktlər xas olmasada, tematik sərtlik, lirizm, Azərbaycan xalq melodiyalarının əhəmiyyəti yaradıcılığına hakimdir*” [1, s.12].

Tofiq Bakıxanovun konsertlərinin əsas xüsusiyyətlərindən biridə seçdiyi aləti həmişə ön planda verməkdir. Bu səciyyəvi cəhət onun tar konsertləri üçün də xarakterikdir. Orkestr palitrasına yaxşı bələd olan bəstəkar, tarın daxili imkanlarını gözəl duyaraq öz konsertlərində ənənəvi və müasir ifaçılıq üsullarını tətbiq edir və beləliklə tarı texniki baxımdan ən mükəmməl konsert alətləri səviyyəsinə qaldırmağa nail olur. Bununla yanaşı bəstəkar əsərlərində xalqın ağıncılı günlərində daim onun həmdəmi olan tarın özünəməxsus tembrini milli duyğuları, emosiyaları, daxili düşüncələrini açmaqla bilir. Görkəmli tarzən, Xalq artisti Ramiz Quliyevin sözlərini sitat gətirsək, “*T. Bakıxanovun konsertlərində tar ənənəvi olaraq yalnız parlaq virtioz səciyyəli alət kimi deyil, eyni zamanda müasir həyatdan irəli gələn mürəkkəb hissələrin ifadəçisi kimi təsvir olunur*” [6, s. 49].

Tofiq Bakıxanovun tar konsertləri içərisində məzmun etibarını Dördüncü Konsert mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Tar ilə simfonik orkestr üçün 4 sayılı konserti bəstəkarın əvvəlki üç konsertinin ənənələrini davam etdirir. 4 sayılı konsert ilk dəfə professor, “Şöhrət” ordenli tarzən Ramiz Quliyevin ifasında, Azərbaycan Dövlət Simfonik Orkestrin müşayiətilə Azərbaycan Dövlət Flarmoniyasında səslənmişdir (1993). Konsert tar partiyasının redaktəsi görkəmli tarzən, Azərbaycan Respublikasının Xalq artisti Ramiz Quliyevə məxsusdur.

Bəstəkarın 4 sayılı konserti də digərləri kimi üç hissəli silsiləli formadadır. Burada silsilənin ənənəvi quruluşu davam etdirilir. I hissə - *Allegro moderato* f-moll, II hissə - *Andante* C-dur, III hissə - *Andante-Allegro* f-moll. 4 sayılı konsertdə ikinci və üçüncü hissələr üçün ənənə dəyişməz olaraq qalır, yəni ikinci hissə həmişəki kimi lirik sakit, mahnıvari xarakter daşıyır, üçüncü hissə isə şən əhval-ruhiyyəli musiqiyə əsaslanır.

4 sayılı konsert məzmun baxımından lirik ovqatlıdır. Burada ənənəvi üçhissəli silsilənin bütün hissələri mahnıvari üslubdadır. Məlum olduğu kimi, T. Bakıxanov gözəl lirik mahnılar ustadıdır. Bəstəkarın bu mahnıvari üslublu konsertinin artıq ilk səslərindən solistin partiyasında T. Bakıxanovun lirik mahnılarına yaxınlıq nəzərə çarpır.

4 sayılı konsertin birinci hissəsində bəstəkar ənənə-

vi kadensiyanı vermir. Kadensiyaya bənzər muğam-sayağı epizod konsertin üçüncü hissəsinin başlanğıcında səslənir. Lakin burada da solist tək deyil, simfonik orkestrin müşayiətilə (21 xanə) çıxış edir.

Konsertin birinci bölməsi mahnıvari bir mövzu üzərindədir. Tarda "Şüştər" məqamı üzərində təntənəli mövzu başlayır. 7-ci və 8-ci xanələrin sonunda, eləcə də 9-cu xanədə verilən trel işarələri melodiyanın daha gözəl səslənişinə səbəb olur. Burada trellərlə yanaşı lal barmaqdan istifadə edildikdə "Şüştər" muğamının intonasiyası daha dəqiq hiss olunur. Tarda səslənən melodiya (xanə 13) alterasiyalı notlar bir qədər "Hümayun" muğamını xatırlatsa da sonluq Şüştər məqamında tamamlanır. Bunu qeyd edək ki, "Hümayun" muğamının daxilində "Şüştər" muğamında olduğu kimi "Şüştər", "Feli", "Mölevi", "Tərkib" şöbələri var. Beləliklə, muğama dərinədən bələd olan bəstəkar bundan ustalıqla istifadə etmiş və belə kiçik yönəlmələr verərək əsərin intonasiya baxımından xarakterini daha da zənginləşdirmişdir.

I hissənin işlənmə bölməsində 19 bəstəkar xalq rəqsi "Nazbarı" rəqsindən istifadə etmişdir. Bu rəqs 1960-cı illərdə görkəmli tarzən Hacı Məmmədovun triosu ifa etmişdir. Bu bölmədə eyni zamanda tar partiyasında xüsusi "Hümayun" muğamının "Feli" şöbəsinin elementlərini özündə birləşdirən bir işlənmə gedir. Bu ritmik formaya Azərbaycanın gözəl tarzəni Mirzə Mansurun ifasında rast gəlinir. Mirzə Mansur bu işlənməni öz tələbələri Əhməd Bakıxanov və Əhsən Dadaşova da öyrətmişdi. Bildiyimiz kimi "Hümayun" muğamının ifası zamanı tarın kök simləri do diyez və fa, ton sim isə si bemol səsinə köklənir. Əhsən Dadaşov bu rezonansdan istifadə edərək bu işlənməni daha da musiqiləşdirib. Adətən hazırkı tar ifaçıları bu elementi "Feli" şöbəsinin ikinci cümləsində ifa edirlər. Görkəmli tarzən Əhməd Bakıxanovun ailəsinə dünyaya göz açmış Tofiq Bakıxanov uşaqlıqdan atasının ifa etdiyi muğamların dinləyicisi olmuşdur. Bu muğamlar onun ruhuna hopmuş, yaddaşına ömürlük həkk olunmuşdur. Məhz muğam elementlərindən istifadə etməsi, dəqiq şəkildə nota köçürməsi də bununla əlaqədardır.

Konsertin II hissəsində də lirik mövzular hakimdir. II hissənin orta bölməsində bir qədər canlanma hissə olursa da, bu müvəqqəti xarakter daşıyır və yenidən lirik, mahnıvari xarakter bərpa olunur. Bu hissənin sonuna doğru solistin partiyasında nöqtəli yarım notlar verilmişdir. Solist həmin notlar üzərində muğam gəzişmələri edərək konsertin ikinci hissəsini *poco a*

poco dim. muğamvari sonluqla bitirir ki, bu da III hissənin girişinə bir növ hazırlıq yaradır.

Konsertin üçüncü hissəsi (*Andante - Allegro*, f-moll) həcmi və miqyasına görə böyükdür. Sanki silsilənin bütün ağırlıq mərkəzi finalda cəmlənmişdir. Üçüncü hissə dörd xanəlik orkestr girişi ilə başlayır. Bu hissəsinin tar partiyası muğam improvizasiyası ruhunda geniş miqyaslı 25 xanəli girişlə (*Andante*) açılır. Orkestrin dörd xanəli girişindən sonra tarzən do mayəli "Bayatı-Şiraz" muğamının "Nişibi-Fəraz" şöbəsinin intonasiyaları üzərində improvizasiyanı ifa edir. Solist bu improvizasiyada bacarıqca muğam mizrablarından, "Bayatı-Şiraz" muğamının aplikatura quruluşundan istifadə etməyə çalışır. Həmçinin həmin muğama xas xüsusiyyətləri çatdırmaq üçün ritmdən çıxıbmaq şərti ilə bir qədər sərbəst ifaya meyl edir. İfa zamanı cümlələrin sonluğunda muğamın düzgün mizrab sayları ilə xum verərək muğam intonasiyalarını daha dəqiq çatdırmağa çalışır. Uşaq yaşlarından atasının ifa etdiyi bir-birindən gözəl muğamların dinləyicisi olan Tofiq Bakıxanov görünür ki, muğamları tək musiqi baxımından yaddaşına həkk etməmiş, həmçinin onların düzgün ifasına çox önəm vermişdir. Əhməd Bakıxanovun muğam ifaları onun yaddaşında lap dəqiq qalmışdır. Biz bunun əyani sübutunu 2-3-cü xanəsində görürük. Burada əvvəlcə səkkizlik, triol və onaltılıq notlardan sonra tremola tam bir muğam cümləsinin sonluğuna uyğundur. Muğama dərinədən bələd olan bəstəkar belə bir giriş verərək sanki konsertin birinci hissəsində verilməyən kadensiyayı əvəzləmiş, həm də hissələr arasındakı əlaqəni qüvvələndirmişdir. Bilidiyimiz kimi T. Bakıxanovun və digər Azərbaycan bəstəkarlarının tar konsertlərinin kadensiyaları improvizə səciyyəli muğam şöbələrinin üzərində qurulub. Bu giriş mövzusu da sanki konsert janrının adətən birinci hissəsində səslənən və solistin bütün bacarıqlarını nümayiş etdirməsinə xidmət edən kadensiyasını xatırladır. 4 sayılı konsertin birinci hissəsində məlum olduğu kimi, kadensiya verilməmişdir. Konsertin üçüncü hissəsinə giriş bir növ bu kadensiyayı orkestr müşayiəti fonunda səslənməklə əvəzləyir. Solistin partiyasında ritmik xırdalıqlar, melizmlərə (mordent, uzun forşlaq) geniş yer verilməsi - bütün bunlar muğam improvizasiyasının xüsusiyyətlərindən irəli gəlir.

Beliklə, Tofiq Bakıxanov tar ilə simfonik orkestr üçün 4 sayılı "Konsert"-ində şifahi ənənəli professional musiqimiz olan muğam və klassik formanın vəhdətinə nail olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Arif Məmmədov "Yaradıcılıq üfüqlərində". Əliyev.N, Bakıxanov.R. "Tofiq Bakıxanovun portretindən cizgilər" Bakı: ADPU-nun mətbəəsi, -2003.-s.495.

2. Ariz Abduləliyev "Tofiq Bakıxanovun yaradıcılığında xalq musiqisindən istifadənin bəzi bədii prinsipləri". Respublikanın xalq artisti, professor, "Şöhrət" ordenli bəstəkar Tofiq Bakıxanovun 80 illiyinə həsr olunmuş// Elmi-praktik konfransın materialları 22 dekabr 2010-cu il. - Bakı: Mütərcim, - 2011.- s. 95

3. Gülnaz Abdullazadə "Bəstəkar Tofiq Bakıxanovun yaradıcılıq fəaliyyətinin Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin inkişafına təsiri". Respublikanın xalq artisti, professor, "Şöhrət" ordenli bəstəkar Tofiq Bakıxanovun 80 illiyinə həsr olunmuş// Elmi-praktik konfransın materialları 22 dekabr 2010-cu il. - Bakı: Mütərcim, - 2011.- s. 95

4. Gülzar İbrahim qızı "Tofiq Bakıxanov musiqisi və klassik Azərbaycan şeiri". Respublikanın xalq artisti,

professor, "Şöhrət" ordenli bəstəkar Tofiq Bakıxanovun 80 illiyinə həsr olunmuş//Elmi-praktik konfransın materialları 22 dekabr 2010-cu il. - Bakı: Mütercim, -2011.-s. 95

5. Qafarova.Z. "Tofiq Bakıxanov" Bakı: Prestij-N, -2017.-s. 37.

6. Ramiz Quliyev, Kamilə Dadaşzadə "Əsərləri keçmişimizdən gələcəyimizə ünvanlanan bəstəkar". Əliyev.N, Bakıxanov,R. "Tofiq bakıxanovun portretindən cizgilər" Bakı: ADPU-nun mətbəəsi,-2003.-s.495.

4. Respublikanın xalq artisti, professor, "Şöhrət" ordenli bəstəkar Tofiq Bakıxanovun 85 illiyinə həsr olunmuş// Elmi-praktik konfransın materialları 7-15 dekabr 2015-ci il. - Bakı: Mütercim, -2016. -s123.

5. Tofiq Bakıxanov -80. Musiqi Festivalı 22-28 dekabr 2010-cu il/ tərt ed. Əliyeva H - Bakı: Aspoliqraf, -2010,-s.30.

В статье исследуется место народной музыки в творчестве композитора, народного артиста, кавалера ордена "Славы" профессора Тофика Бакиханова, в частности, исследуется взаимосвязь традиций композитора-классика с нашей устной профессиональной музыкой - мугамом в Концерте № 4 для тара и симфонического оркестра. У композитора много произведений, созданных в синтезе восточного мышления и западных музыкальных традиций. Особое место среди этих произведений занимает «Концерт №4».

Ключевые слова: Тофик Бакиханов, тар, композитор, мугам, концерт.

In the article, the composer of the Order of Glory, Professor Tofiq Bakikhanov's creative activity focused on the place of folk music, especially the study of the relationship between the traditions of classical composers and our traditional professional music, mugam, in the "Concerto No. 4" for tar and symphonic orchestra. The composer has many works that are a synthesis of Eastern mentality and Western musical traditions. "Concerto" No. 4 has a special place among these works.

Keywords: Tofiq Bakikhanov, tar, composer, mugam, concert.

Elmi rəhbər: BMA-nın professoru, fəlsəfə üzrə elmlər doktoru **Gülnaz Abdullazadə**

VƏTƏNPƏRVƏRLİK MAHNILARI MUSİQİ TƏNQİDİNİN OBYEKTİ KİMİ

Şəbnəm QULIYEVA

Təqdim olunan məqalədə hərbi mahnıların yazılmasının xalq üçün nə qədər əhəmiyyətli olmasından danışılır. Azərbaycanda baş verən müəyyən tarixi dövərlərdə bu cür mahnı və marşların bəstəkarlar tərəfindən bəstələnməsi xalqa dayaq və yenilməzlik hissi bəxş edir. Belə ki, bu mövzuda bir çox mahnıların yazılma tarixçəsi açıqlanır.

Açar sözlər: Vətənpərvərlik, hərbi mahnılar, marşlar, musiqi tənqidi

Musiqişünaslığın müstəqil qolunu təşkil edən musiqi tənqidi öz çoxfunksionallığı ilə seçilir. Onun yerinə yetirdiyi funksiyalardan biri cəmiyyətdə aktualıq kəsb edən müəyyən ölkənin ideoloji, siyasi vəziyyətini əks etdirən musiqi əsərlərini dəyərləndirməkdən ibarətdir. Bu baxımdan da Azərbaycan musiqi tənqidi istisna deyil. Azərbaycan musiqi tənqidi yaranandan vətənpərvərlik mövzusunda yazılan əsərlər onun tənqidiqat obyektinə olmuşdur. Musiqi xəzinəmizdə yer alan vətənpərvərlik mahnıları sadəcə insanlarda vətənə sevgini aşılamağa, qalibyyət ruhunun təşəkkül tapmasında

güclü təsirə malikdir. Xüsusilə də özü ilə qələbə, məğlubiyyət kimi siyasi nəticələrlə yanaşı bəşəri ağrıları da gətirən müharibə kimi tarixi hadisələrdə musiqinin "ruhi - mənəvi qida" olduğu danılmaz faktır. Bir millətin dövlətin bütövlüyünün, təhlükəzliliyinin və qüdrətinin qarantı onun güclü, mütəşəkkil ordusudur. O ordunun isə tək fiziki yox vətəni hər an yağdan qorumağa hazır olan əsgərləri olmalıdır. Tarixdən bəllidir ki, tam hazırlıqlı, təhcizadlı ordu psixoloji cəhətdən ruhsuz, inamsız, əhval ruhiyyəsidirsə mütəlak məğlubiyyətə uğrayacaq. Yalnız hünəri, yenilməzliyi və vətənə